

شاهزادگان نباید وزارت و حکومت نمایند بجهت اینکه اگر خیانتی بکنند باید بمجازات برسند و آنها از خانواده سلطنت هستند مجازات آنها صحیح نخواهد بود و اسباب تولید زحمت و اشکال خواهد شد مگر در اداره قشونی که ریاست آن مخصوص شخص شخص اعلیحضرت است وزارت یا منصب دیگر داشته باشند در این صورت مسئول مجلس نخواهند بود و مجلس میخواهد از بابت مسوونوز آسوده شود و از طرف دولت مقبول میشوند که اگر خیانت آن ثابت شود مزبور نمایند تا ثابت و معلوم نمائیم این انقلابات مملکت از بابت سرحد زمانی و گمرکات و از بابت تلگرافخانه سیستان که سیمرا روسها بسیم خودشان وصل نموده اند تمام مطالب را اول آنها گرفته و همه روزه اطلاعات بدولت خود میدهند بعد بتلگرافخانه ایرانی مطالب میرسد ازکی است اینها خیانت نیست و همچنین بموجب تفرقه که داده است علاوه گمرک در بافت می نمای این خیانت نیست؟

رئیس - همه صحیح است ولی سندا لازم دارد.
آقا سید حسین - سند اینجا میخواهد یا در مجلس تحقیق.

رئیس - در مجلس تحقیق.
آقا سید حسین - اینجا سند آورده ارازه من نمایم.

رئیس - پس مذاکره اش اینجا ناتمام بوی خود است.

آقا سید حسین - آن دو مطلب را که گفتم در نظامنامه مجلس سنا بکنجانید.

رئیس - ممکن نیست و نمیشود باید در قرائون وزارت خانه قید شود و بنویسند.

اسدالله میرزا - آقا سید حسین در مجلس بعضی حرفها میزند که محل تعجب است مملکت بطوری ترقی کرده که خارجه وزیر میشود و در ممالک خارجه یهودیها وزارت دارند اما در این مملکت آقا سید حسین میگوید شاهزاده ها وزارت و حکومت نداشته باشند معنی این حرفها اینست که شاهزادگان با سایرین چه فرق دارند همه ایرانی هستند باید بدستی کار کرد هر کس باشد.

رئیس - این رای شخصی است.

اسدالله میرزا - آخر اینها چه حرفی است و چه معنی دارد نمیدانم.

آقا شیخ حسین - اینها حرفی است بی حاصل هر کس کار خوب میکند که برای ملت فایده داشته باشد آن خوب است.

آقا سید حسین - هر کس در این خصوص هر چه میداند بگوید.

حسنعلی خان من میگویم امر و زمام باید کاری کرد که فایده بحال ملت و دولت داشته باشد و دولت و ملت را یکی و متحد نموده و اگر بنای گفتن این حرفها است این مجلس هیچ فایده ندارد بلکه مضر بحال ملت و دولت است من که یکی از و کلا هستم اگر بهمین ترتیب باشد استعفا میدهم و شاهنوز هیچ کاری برای ملت نکرده ام چه دعوائی دارید وزراء مسئول را خواستید شما معرفی کردند شا کار بکنید اگر مسوونوز وزیر باشد آنوقت هر چه میخواهید بگویید.

آقا سید حسین - در باب معرفی وزراء قبول نظریم.

حسنعلی خان - جواب مسئله شاهزاده ها را هم من میگویم شاهزاده یا غیر شاهزاده چه نفری دارد همه یکی بوده و در تحت یک قانون هستند.

آقا میرزا ابوالحسن خان - من میگویم در اینک شاهزادگان یعنی خانواده سلطنت شان ایشان اجل از آن است که مذاکره در خصوص آنها بشود و مسئول مجلس باشد بلکه مسئول ذات اقدس هما بونی هستند و عقیده من در این باب اینست که این مطلب را در فصل علیحده همینطور بنویسند اما در باب وزراء اینک هشت نفر یا نه نفر معرفی شده اند ما حق گفتگو نداریم ولی میگویم یعنی حقیقه خود را اظهار میکنم کابینه وزراء در ممالک خارجه مختلف است در بعضی جاها هشت نفر و در بعضی جاها پنج نفر یا شش نفر زیاد تر یا کم تر است و در بعضی مملکتها هم وزراء را شاه معین میکند و چای دیگر مجلس ملی و در ایران با سلطان است و نظارت ایرانیان شاه پرست است و دوست قدر سلطنت هستند

لیکن هیچ جا وزراء را هشت نفر معین نمیکند در صورتیکه دوست نفر باشند و بقیه من شاه مختار است در تعیین وزراء اما این نمیشود که بگویند هشت نفر وزیر مسئول است در حالتیکه دوازده وزیر دیگر باشد مثلا وزیر جنگ معین شد و مجلس او را شناخت دیگر وزیر قورخانه و مخزن و غیره و غیره چیست اینها را باید مدیر و رئیس گفت یا بوزارت معرفی شده و مسئول باشند ولی لقبی غیر از وزیر شغلی است مثل سردارهای خارج از فوج پس باید امتیازی در بین باشد و من عقیده ام اینست که بگوئیم ما وزیر قورخانه و پست و گمرک و غیره داریم و میل هم داریم که مسیو نوز وزیر باشد بهتر از این است که بگوئیم نداریم و مسیو نوز را وزیر ندانیم ولی او در تمام نوشتهجات خود را وزیر گمرک و پست نوشته و امضا کند.

رئیس - معنی وزیرا گفتم آن کسی است که بادولت طرف حساب است و از جانب دولت جمع و خرج دارد.

آقا سید محمد تقی - آنکه گفتید شاهزادگان مسئول مجلس نباشند از روی چه قاعده و قانون است.

آقا میرزا ابوالحسن خان - مقصود من این است که شاهزادگان بموجب قانون علیحده مسئول شخص اعلیحضرت باشند نه مسئول مجلس چنانچه در خارجه هم بهمینطور معمول است.

آقا سید محمد تقی - ایران مملکت اسلام است و در قانون اسلامی همه یکسانند.

حسنعلی خان - گمان نکنید که خدای نخواسته من از مسیو نوز طرفداری بنمایم و از دولت هم به چه چه حقوق ندارم که ملاحظه داشته باشم ولی میگویم آنکه گفتید در خارجه وزیر یهودی است صحیح است اما در این مملکت نباید وزیر غیر ایرانی باشد و ما ایرانیها وزیری را که خارجه باشد قبول نداریم و مسیو نوز را از امروز بعد وزیر نمیدانیم.

حاجی محمد اسمعیل آقا - دو سال است که در سر این مطلب گفتگو است و تمام این زحمات و خساراتیکه مردم کشیدند بجهت این مسئله بود و حال آنکه مسیو نوز خود را وزیر دانسته و نوشتهجات خود را تماما وزیر امضا نموده و

منویسد اینک میگویم او را وزیر نمیدانیم اگر حقیقت دارد از طرف دولت بنویسند بعد ماه قبول داریم.

(در این موقع رئیس از مجلس حرکت کرد و رفتند باطابق دیگر)

حسنعلی خان - مقصود شماها پیش رفتن کار نیست و هیچ کدام هیرت و حمیت ندارید تا اکنون چه کاری برای ملت صورت داده اید.

(در این موقع صدای ناظرین باحسنت بلند شد و حسنعلی خان اهراس کرده از مجلس رفتند باطابق دیگر)

محقق الدوله - ما حالا پنج ماه است که میآئیم و هیچ کاری که فایده برای ملت داشته باشد نکرده ایم و خاری از پای ایشان در نیآورده ایم بجز این که اغراض نفسانی و شخصی بخود ما را بیکار برده ایم جا دارد که ملت از ماها امتنان داشته باشد ؟ زیرا در عوض اینکه امورات آنها را اصلاح نمایم بدتر ضایع و خراب کردیم.

آقا میرزا محمود خوانساری - باید بدانیم در نبودن رئیس حق نطق داریم یا نه.

مخیر الملک - رئیس که نیست و نایبان رئیس هم نیستند پس برویم باطابق دیگر (تمام و کلا رفتند باطابق دیگر پس از یک ربع ساعت دوباره همگی به مجلس آمده بنطق و مذاکره شد)

رئیس - مگر عرض کرده ام و باز هم عرض می نمایم اگر میخواهید مجلس فایده بحال ملت داشته باشد باید کار کرد از منازعه و مشاجره لفظی هیچ فایده حاصل نخواهد شد این است نظامنامه مجلس سنا اول شروع و مذاکره و تصحیح آن بشود بعد هم بجهت ترتیب باید مشغول کار شد عقیده من اینست (جمع کثیری تصدیق نمودند نظامنامه مجلس سنا بانضمام نظامنامه انتصابات آن قرائت شد پس از تمام شدن)

حاجی بحر العلوم - دهنه دیگر باید خوانده شود باین یکمرتبه خواندن نمی شود رای داد.

آقا میرزا محسن - باید چاپ بشود و بتسام و کلا نسخه بدهند که پس از ملاحظه با دقت و تصحیح مذاکره شود.

رئیس - نسخه تعدد نوشته میشود و منتشر

مینمایند پس از آن مذاکره و تصحیح میشود.

آقا سید عبداللّه مجتهد (خطاب بجماعت تماشاچها) مردم این قبل و قال چه بود چون مسئله مهمی بود ماها رفتیم باطابق دیگر شما چرا داد و فریاد میکردید ؟

یکتفر از تماشاچیها - جناب آقاچرا او کلا قسم نمی خورند خیانت بملت نکنند و اول خیانت آنها این است که در این مدت هیچ کاری برای ملت صورت نداده اند و همه با یکدیگر قرض دارند میخواهند مجلس را مطلق نمایند.

مذاکرات دار الشورای ملی
روز پنجشنبه ۲۳ ذی حجه الحرام

رئیس - امروز قرائت بود در ابتداء آن قسمی را کدر نظامنامه اساسی مقرر شده آقا باین و کلا در حضور حجج اسلام یاد نمایند گویا بجهت آقا باین مانعی روی داده که نتوانسته اند تشریف بیآورند پس مسئله قسم یاد کردن باشد برای روز شنبه و یکشنبه صافاً چون مضمون نظامنامه داخلی قدری لفظی نظرهما

محو شده و نیز تمام اصول آن تاحال مجری نگشته و از امروز بیهوده باید همگی حاضر باشیم برای اجرای کلیات و جزئیات آن خوب است یکدفعه دیگر منیاب تذکر قرائت شود .

(در اینموقع حاجی سید محمد باقر اظهار شکایت و دلالتگی از وضع رفتار تماشاچها و سایرین نمودند که این چه اوضاعی است فرام آورده اند تقصیر ما چیست اگر مردم نگاه بمجلس تبریز کرده اند که بعضی کار ما در آنجا پیشرفت کرده اولاً خوب است همراهی های اهل تبریز را هم بنظر بیاورند که چه قسم پول داده اند و بهطور همراه هستند ثانیاً از طرف ما هم که نظوری نشده زیرا که اسباب کار بطور کامل اینجا فرام نیست) .

رئیس - این گفتگوها هیچ فایده ندارد این سختگیری و این گونه رفتار تماشاچها و سایرین بواسطه این است که بعضی ها هم اطلاع کامل بهوضع مجلس ندارند و بعضی ها هم جاهلند حیالاً موقع شکوه و ملالت نیست تقدماً باید مجلس سعی بجا کند و بطوریکه مکرر عرض شده اول کار نوشتن قوانین وزارتخانه ها است که بصحّه همایونی برسد آنوقت اجراء این قوانین بسیار نافع بحال مملکت و ملت خواهد بود و ابتداء باید قانونی که بجهت خودمان نوشته ایم مجری شود در اینصورت نظامنامه داخلی را یکدفعه دیگر برای یادآوری بخوانند .

حاجی سید نصرالله - این قرائتی است که متعبد بعمل است .

رئیس - بلی متعبد بعمل است (آقا سید محمدتقی شروع بخواندن نظامنامه داخلی نمودند از بابت چهار نفر منشی مذاکره شد رئیس جواب دادند که یکی از آنها استعفا داده و حاجی سید نصرالله هم بواسطه کارهای شخصی که دارند عیونند نمی توانم ازعهده این کار برآیم پس باید دو نفر منشی باکتریت آرزای از اعضاء مجلس انتخاب شود اصالی شش نفر را نوشند قرار شد روز شنبه و یکشنبه که وکلای تبریز هم حضور داشته باشند درنفر انتخاب شوند) .

در خصوص رئیس دفتر گفتگو شد رئیس اظهار داشت که تا حال جناب صدیق حضرت صکه یکی از منشیان مجلس است بواسطه بصیرتی که در این کار داشتند مقصدی امور دفترخانه بودند الحق خوب هم ازعهده برآمده اند و پیش از انقضاء مجلس هم خیلی زحمت درین خصوص کشیدند اکنون باید باکتریت آرزای یکی از آن چهار نفر منشی را یا یک نفر از اعضاء مجلس را رسماً برای این کار انتخاب نمود و فرزند روز شنبه و یکشنبه معین و منتخب شوند در مسئله مکان تکلم مذاکره شد گفتند بایند بطوریکه در نظامنامه نوشته شده عمل شود و فوراً قالیچه آورده در مکان مخصوص انداختند که منبمد نطق در آن مکان شود و آقا سید محمدتقی باقی نظامنامه را در آن مکان قرائت کرد (پس از خوانده شدن نظامنامه) .

آقا شایخ حسین (صل سیزدهم قانون اساسی را که راجع بمسئله حرف زدن تماشاچها و معین بودن جای تکلم بود قرائت کرده و گفت) فرضم از آمدن اینجا و خواندن این مجلس آن است که تماشاچی ما بداندن حرف نزنند آنها فقط در نظامنامه داخلی نوشته نشده بلکه در قانون اساسی هم که بصحّه همایونی رسیده نوشته شده است

و جهت هم این است که از منرضین کسی نتواند بعضی حرفها زده باعث اختلال مجلس شود .

حسام الاسلام - توبش ما در شهر طبیعت است و اطفال طبیعت هم در سخط راه میروند افراط و تفریط و اعتدال و آوردن این اطفال را براه اعتدال بسته به اساس است (دانستن و توانستن و خواستن) اما دانستن همین مجلس شورای ملی است که بعدالله تعالی منعمت شده و شادوهم فی الامر را پیشهاد نموده مشغول مذاکره و مشاوره هستند توانستن را هم ذات اقدس همایونی عطا فرموده که احکام این مجلس را اجری فرمایند چیزی که بانی است و مشکل است خواستن است که باید جدا درخواست نمود امروزه سی کرور نفر مظلوم ایران گرسنه غذای عدالت هستند باید بزودی این غذای لذیذ و نعمت بزرگ را آماده نموده باین گرسنگان رسانید که هلاک نشوند .

پس از ختم مجلس رئیس آقا بایان طلا بی را که از جانب صیادان انزلی شاکسی بودند احضار باطاق دیگری نمود که باحضور حسام الاسلام و سایر وکلا مذاکره شده شاید اصلاح شود .

مذاکرات دارالشورایمطی
روز ۳ شنبه ۲۸ ذی حجه الحرام
رئیس - امروز نظامنامه مجلس دوباره قرائت شود و امروز روز مباحثه و مذاکره درفصول آن است در قرائت سوم باید برای گرفته شود .

سعدالدوله - عرض دارم میگویم اهمیت تکمیل قانون اساسی مملکتی بیشتر است یا اصلاح نظامنامه سنا .

رئیس - در این مجلس اصلاح متمم قانون اساسی ممکن نیست قرار شد چهار نسخه نوشته شود در انجمن مخصوصی هر کدام را تصویب کردند اختیار شود و فرض از تعطیل مجلس در روز ه شنبه هم بجهت همین است و روز شنبه مجلس باید منعقد شود برای اصلاح و نظامنامه مجلس صفا هم جزء قانون اساسی است تفاوتی ندارد .

(جمعی گفتند این تعطیل روز پنجشنبه و ده اول معمر برای چیست و حال آنکه اصلاح این امور واجب است) .

صدیق حضرت - عرضی دارم که نظامنامه داخلی مجلس نباید مجری شود ؟

سعدالدوله - مقصود چیست ؟

صدیق حضرت - تعیین روز و ساعات اجلاسات مجلس بعهده رئیس است کسی حق گفتگو در این خصوص ندارد .

(جمعی گفتند خود رئیس فرمودند مذاکره شود) .

صدیق حضرت - عرض من حق اخطار دارم و باید درموقش اخطار نمایم .

رئیس - پیش جماعتی گفتند بجهت احترام عاشورا باید ده اول معمر تعطیل شده و ضمناً متمم قانون اساسی هم اصلاح شود منم گفتم امروز این نظامنامه مجلس سنا خوانده شود و روز ه شنبه تعطیل نمایند .

حاجی امین الضرب - این متمم قانون اساسی و اصول آن را کی خواهد نوشت ؟

رئیس - هر کس میل دارد بنویسد یعنی نوشتن آؤلد است ولی براه خارج ندر انجمن حال هر کس میل دارد بنویسد بیاورد در انجمن تصحیح شود .

سعدالدوله - حالا چه ضرر دارد انجمنی مخصوص معین شود که در آنجا بنویسند و بیاورند در مجلس مذاکره و تصحیح شود وقتی که انجمنی معین نباشد همه باطمینان یکدیگر بنویسند و شاید ننویسند و باعث تأخیر کار خواهند شد .

رئیس - چه ضرر دارد اجزاء و اعضاء آن را معین و انتخاب نمایند .

(پس از مذاکره زیاد در تعیین اعضاء اشخاص ذیل را معین نمودند) .

(سعدالدوله) (آقا سید حسن تقی زاده) (مشاور الملک) (حاجی امین الضرب) (حاجی سید نصرالله) (مستشار الدوله)

(مخبر الملک را هم معین کرده بودند باینطور صدر خواست) - بنده را از این کمیسیون معاف دارید خودم در خارج اصولی می نویسم و در انجمن ارائه میدارم اگر بیدرد خورد و پسندیدند بسیار خوب والا فلا .

(گفتگو در این شد که باید اعضا کمیسیون زبان خارجه هم بدانند) .

سعدالدوله - علاوه بردانستن زبان خارجه باید اطلاع از قوانین دول مشروطه داشته باشند و درامورات داخلی مملکت تتبع داشته و بصیر باشند .

حاجی سید نصرالله - فیراز زبان خارجه دانستن مدرک هم لازم است زبان دانستن فقط برای ترجمه است چه بسیار اشخاص زبان دان که قوه استنباط مطلب را ندارند ولی کتب قوانین خارجه ترجمه شده ممکن است اشخاصیکه زبان نمیدانند استنباطات خود را از آن ترجمه ها نمایند .

سعدالدوله - ما هم نمیتوانیم ازپیش خود چیزی بنویسیم بعضی چیزها هم که مقتضی مملکت است باید ملاحظه شود و نوشتنیانیکه در این خصوص با دولت روبرو بدل شده و با تفریرات جناب مخبر السلطنه باید بگمسیون داده شود .

رئیس - البته هر چه لازم شد خواهیم داد .

سعدالدوله - این متمم قانون اساسی را بطوری باید بنویسیم که مطابق باشد با قوانین سلطنت مشروطه و موافق با قانون شرع هم باشد .

در باب قسم خوردن و کلا مذاکره شد

آقا میرزا ابوالحسن خان - بعضی از وزرا در قسم خوردن حاضرند و بعضی حاضر نیستند .

حاجی امین الضرب - عقیده بنده این است تا این قانون اساسی تمام نشود قسم خوردن .

سعدالدوله - عقیده منم همین است این قسم یاد کردن را بگذارید تا قانون اساسی تمام شود (و جمعی دیگر هم همین عقیده بودند آقا میرزا ابوالحسن خان و صدیق حضرت و حسنعلی خان جدا خواستار بودند که امروز قسم یاد شود و گفتند چرا شما ما دامیکه وکلای آذربایجان نیامده بودند نظامنامه اساسی را تمام میدانستید اما حالا ناقص می دانید) .

حاجی امین الضرب - ما آنوقت هم ناقص دانسته و تمام نمیدانستیم

سعدالدوله - از روزی که من آمده ام گفتم که این قانون اساسی تمام نیست .

حسنعلی خان - عقیده خودم را بگویم این اصولی را که باید نوشته شود و هر طرح مذاکره تا قبول